

*Чистяк Д. О.,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичній перспективі на базі теоретичних праць дослідників радянської лінгвостилістики. Аналізується динаміка розвитку провідних лінгвостилістичних шкіл, понять, концепцій, методів аналізу, визначається їх перспективність.

Ключові слова: концепт, стиль, ідіостиль, авторська картина світу, поетика.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження художньої концептосфери зумовлено дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу в річищі як когнітивної лінгвістики, так і суміжних дисциплін у контексті антропоцентричної парадигми сучасних філологічних досліджень. Водночас ключовою особливістю текстового семіозису нам видається включеність динамічних процесів художньої концептуалізації в широкий контекст семіосфери мови й культури.

Метою статті є моделювання проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичному аспекті в діахронічній перспективі на матеріалі праць радянської філології. Окремої студії, присвяченої аналізу саме пошуків художньої концептуалізації в радянській лінгвостилістиці, досі не проведено, хоча їхні елементи наявні в працях В. Виноградова [1; 2], В. Григор'єва [3] та В. Піщальникової [9]. Тому наукова новизна полягає в системному дослідженні процесів художнього семіозису в лінгвостилістичному аспекті в діахронічному зрізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема лінгвостилістичного аналізу художньої концептуалізації у вітчизняній філологічній науці має давню традицію. Ще О. Потебня в межах вчення про внутрішню будову мови зауважував, що у слові наявне суб'єктивне значення, відмінне в кожного носія мови, адже суб'єктивними постають ступінь і міра розуміння мовцем адресованого йому повідомлення через психологічні та культурні відмінності між учасниками комунікативного акту. У цьому дослідник убачав вияв чуттєвого образу, що лежить в основі мовного значення: «... чуттєвий образ, висхідна форма думки, водночас є суб'єктивним, адже постає результатом виключно нам належної діяльності й у кожній душі відкладається по-своєму, але також є об'єктивним, адже виявляється саме за певних (а не якихось інших) збудників свідомості й проектується душею» [10, с. 172]. Ця індивідуальна образність мови якнайповніше виявляється у творі художнього мистецтва, у стилістичних домінантах авторської концептуалізації: «Поезія – це перетворення думки (...) шляхом конкретного образу, утіленого у слові, або ж інакше кажучи: вона є створення порівняно широкого значення за допомогою одиничного складного обмеженого образу (знака)» [10, с. 333]. Подальша розробка стилістичного аспекту художньої концептуалізації провадилась у межах наукового гуртка ОПОЯЗ передусім шляхом пошуку в

текстах прийомів, які характеризували несхожість художнього твору на повсякденну мову (наприклад, прийомів «одивнення» у В. Шкловського [10, с. 333], показу деталі поза звичними причинними зв'язками, змалювання її в незвичайному ракурсі). У 1930–1950-х рр. мова художньої літератури розглядалась як складова літературної мови або як один із її стилів без принципового розрізнення в пошуках прийомів художньої концептуалізації.

Лише в 1950–1960-х рр. відбувається розмежування мови художньої літератури та літературної мови на базі переважного вияву в ній естетичної чи комунікативної функції (концепція функціонального ускладнення мовних одиниць наявна в роботах В. Виноградова, Г. Винокура, Б. Ларіна, Р. Будагова та ін.). Згідно з нею, між буденним мовленням і мовою художнього тексту немає матеріальних відмінностей, тобто не наявні жодні специфічні мовні засоби, а є лише зміни семантичного характеру. В. Виноградов передбачав: «Мова (або, краще, стилі) художньої літератури мала б стати предметом окремої філологічної науки, близької до мовознавства та літературознавства, але водночас відмінної й від першого, і від другого» [10, с. 4]. Водночас, як переконливо засвідчили дослідження О. Леонтьєва, у сфері художньої творчості визначальним є вираження особистісного смислу, коли в процесі психічного віддзеркалення індивідом об'єктивної дійсності відбувається набування ним нових якостей шляхом індивідуальної діяльності особистості, продукування смислу в тій сфері, «на яку спрямована діяльність суб'єкта» [8, с. 302].

У філологічних стилістичних дослідженнях останніх десятиліть досі не проведено чіткого розмежування проблеми літературного стилю й індивідуального стилю автора у зв'язку з процесом авторської художньої концептуалізації. Якщо стиль визначається О. Григор'євом як «художня закономірність, що виявляється в художньо-світоглядній єдності окремого твору мистецтва, усієї творчості певного художника або напряму, течії, школи, яка склалася історично й визначає як зміст, так і художню форму» [4, с. 5], то це визначення – надто широке – водночас корелюється з моментом «збігу, взаємного проникнення змісту й форми, ідеї та відображення, методу і способу мислення, світогляду й манери» [4, с. 6] у зіставленні таких категорій, як образність, зміст і форма, які дослідником не делімітовані. Л. Тимофєєв розглядав стиль як «єдність основних ідейно-художніх особливостей творчості», адже «залежно від змісту форма набуває певних особливостей, що відрізняють її від інших форм, у яких виявляється інший зміст» [11, с. 137], при цьому під формою розуміється «те коло життєвих явищ, які художник відібрав у дійсності» [11, с. 137], тобто характери, що розкриваються у вчинках, переживаннях, індивідуальних мовленнєвих особливостях персонажів. Воче-

видь, такі абстрактні визначення не дають певного матеріалу для мовознавчого аналізу.

Натомість завузькі лінгвостилістичні дослідження також потерпають від браку системного бачення. Наприклад, К. Долінін убачав у стилі «результат добору на рівні словесного вираження, тобто на завершальному етапі творчості» [5, с. 221], що мало б означати те, що нібито форму письменник обирає як допоміжний засіб після пошуку ідейного змісту. Л. Каджазулі слушно зауважує, що «різниця у стилі письменників може виявитись у частотності вживання окремих мовних форм», але робить хибний висновок, що «використання лексичних засобів у художньому тексті залежить не так від індивідуальних особливостей автора, як від жанрової та стилістичної належності тексту» [6, с. 4]. Вочевидь, ідеться про інтеракцію цих складових. Штучне розмежування формальних і смислових ознак тексту зафіксовано в дивному висновку В. Курилова, нібито «вивчення мовленнєвого стилю певного словесного тексту – це вивчення його мовної дійсності як системи мовленнєвих висловлювань, зображальних засобів, а не його змісту» [9, с. 35].

Значно чіткішими є узагальнення дослідників широкого лінгвостилістичного підходу в річизі макролінгвопоетики. Так, В. Виноградов зауважував, що стиль – «своєрідна, історично зумовлена, складна, але структурно єдина і внутрішньо зв'язана система засобів і форм словесного вираження» [2, с. 105], коли за умов певної естетичної й характерологічної мотивованості відбувається відступ від норм загальнолітературної мови. Слово в художньому тексті, «збігаючись у своїй зовнішній формі зі словом відповідної національно-мовної системи і спираючись на його значення, звернене не лише до загальнонародної мови, а й до того світу дійсності, який творчо вибудовується або відтворюється в художньому творі (...) Тому воно виявляється двоплановим згідно зі своєю смисловою спрямованістю» [2, с. 125]. Отже, художнє слово постає водночас утіленням мисленнєвого, а також емоційно-експресивного індивідуального смислу автора, засобом осягнення ним картини світу. В. Григор'єв наголошував на диференціації індивідуального стилю письменників (ідіостилу) і стилю поетичної мови – «своєрідних субмов, стильових напрямів, потягів і тяжінь (...), узагальнень окремих стильових спрямувань окремих художників слова» як історичних категорій та обґрунтовував наявність «стильових векторів» – «максимально узагальнених сукупностей різномірних мовних способів утілення й формування художніх ідей» [3, с. 92].

Синтез наявних концепцій радянської лінгвостилістики зроблений у працях В. Піщальникової, присвячених аналізу особливостей функціонування авторської концептуалізації. На думку дослідниці, «мовні трансформації автора зумовлені потребою адекватного представлення особистісних смислів» [9, с. 44]. Водночас зумовлення окремих мовних трансформацій естетичною метою призводить до смислової еквівалентності різноманітних мовних виражень у художньому тексті, унаслідок чого різні за значенням мовні вираження стають репрезентаціями того самого авторського смислу, тому в тексті реалізується такий зв'язок художніх концептів, котрий цілеспрямовано виявляє домінуючий смисл. Вербалізація особистісного смислу дає змогу висловити спрямування асоціацій художника, при чому метафора постає зв'язною ланкою між словесним, невербальним і довербальним змістом у художній підсистемі концептуальної системи автора. Ідіостиль визна-

чається В. Піщальниковою як «система логіко-семантичних способів репрезентації домінуючих особистісних смислів автора художнього тексту, об'єктивована в естетичній мовленнєвій діяльності, яка передбачає індивідуальну трансформацію мовних виражень» [9, с. 49]. Натомість стиль художньої течії (напрям, школи) визначається як «інваріант логіко-семантичних способів репрезентації домінуючих особистісних смислів у творчості різних письменників» [9, с. 59].

Отже, ідіостиль слушно розглядати як логіколінгвопсихологічну категорію. Під час його аналізу, на думку В. Піщальникової, варто досліджувати не всі сторони художньої форми, а лише ті мовні елементи, які використовуються художником для втілення особистісного смислу: мова аналізується не сама собою, а як «субстанція художньої ідеї (...) індивідуальної авторської концепції» [9, с. 20]. Саме тому ідіостиль є «особливим типом естетичної мовної структури» [9, с. 21], яка може виявлятися у такому: 1) у немотивованих відхиленнях від мовної норми; 2) у пошуку моделей жанрової специфіки; 3) у встановленні системи смислів (передусім домінуючих), наявних у концептуальній системі автора й відмінних від інших письменників, яка виявляє його потяг до віддзеркалення певних реалій об'єктивної дійсності й характеру відношень між ними, тобто до образу світу автора; 4) у виділенні системи певних способів репрезентації особистісних смислів – логіко-семантичній основі ідіостилу [9, с. 28]. Аналіз текстів російських символістів приводить В. Піщальникову до дискусійних висновків. Наприклад, в І. Северяніна спосіб репрезентації особистісних смислів – протиставлення двох смислових полів СВОЄ/ЧУЖЕ (концепт Схід) із набором мовних штампів і okazіональних слововживань, а також гармонія контрастів (взаємопроникнення після протиставлення семантичних полів) для концептів Кохання, агенсів Жінка та Чоловік. Натомість у К. Бальмонта дослідниця вивила «створення символічних логіко-смислових структур послідовного взаємного заміщення, у якому кожен елемент є знаком іншого (...) підпорядкованих розкриттю особистісного смислу» [9, с. 66], а саме: висловленню домінуючої затекстової ідеї: поезія – горіння, центр і символ гармонії буття.

Висновки. Аналіз проблем художньої концептуалізації в лінгвостилістичному підході в діахронічному аспекті на базі наукових досліджень радянської філологічної науки дає змогу стверджувати: у цих студіях постулюється ідея про те, що естетична функція мови в художньому тексті обов'язкова й закономірна, а в літературній мові – факультативна. Якщо в літературній мові наявні лише окремі естетично мотивовані елементи, то художній текст – складно організована система естетично значущих елементів. Водночас естетичне кредо диктує способи фіксації авторської концептуальної системи (авторських смислів) у мовних одиницях, які в цьому разі набувають естетичної значущості як відповідно до системи мови, так і відповідно до змісту художнього тексту, що зумовлює специфічну організацію одиниць мови й естетично значущі елементи художнього тексту.

Література:

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 656 с.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. Григорьев В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 343 с.

4. Григорян А.П. Проблемы художественного стиля / А.П. Григорян. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1969. – 378 с.
5. Долинин К.А. Интерпретация текста / К.А. Долинин. – М. : Просвещение, 1985. – 289 с.
6. Каджазули Л. Статистический анализ индивидуального стиля : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л. Каджазули. – Тбилиси, 1977. – 24 с.
7. Курилов В.В. Стиль как художественно-литературоведческая категория : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / В.В. Курилов. – М., 1972. – 28 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 1983. – 318 с.
9. Пищальникова В.А. Проблема идиостиля: психолингвистический аспект / В.А. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1992. – 74 с.
10. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
11. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. – М. : Просвещение, 1976. – 334 с.
12. Шкловский В.Б. Гамбургский счет: статьи – воспоминания – эссе. 1914–1933 / В.Б. Шкловский. – М. : Советский писатель, 1990. – 810 с.

Чистяк Д. А. Исследование художественной концептуализации в лингвостилистической перспективе (диахронический аспект)

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем художественной концептуализации в лингвостилистической перспективе на материале работ исследователей советской лингвостилистики. Анализируется динамика развития основных лингвостилистических школ, понятий, концепций, методов анализа, выделяется их перспективность.

Ключевые слова: концепт, стиль, идиостиль, авторская картина мира, поэтика.

Chystiak D. Problems of literary conceptualization in the aspect of linguistic stylistics in the diachronic perspective

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of literary textual conceptualization in the approach of linguistic stylistics based on the material of works of Soviet linguists. The dynamics of the development of the most important stylistic tendencies, notions, conceptions and methods is delimited and the perspectives of their use are shown.

Key words: concept, style, idiolect, poetics, author's worldview.